

Інститут психології імені Г.С. Костюка АПН України

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ПСИХОЛОГІЇ**

Том 12

ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ ТВОРЧОСТІ

Випуск 6

За редакцією В.О. Моляко

Вид-во ЖДУ імені Івана Франка
Житомир
2009

ББК 88.45
А43
УДК 159.928 +159.954 + 159.955

*Друкується за ухвалою вченої ради
Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України
Зареєстровано постановою президії ВАК України (№ 01- 05/9 від 8 /09/ 1999р.)*

Редакційна колегія:

Моляко В.О., академік АПН України, доктор психол. наук, професор;
Коваленко А.Б., доктор психол. наук, професор;
Мойсеєнко Л.А., доктор психол. наук, професор;
Симоненко С.М., доктор психол. наук, професор;
Чернобровкін В.М., доктор психол. наук, доцент;
Музика О.Л., кандидат психол. наук, доцент;
Третяк Т.М., кандидат психол. наук;
Гулько Ю.А., кандидат психол. наук;
Медведева Н.В., відповідальний секретар.

**Актуальні проблеми психології: Проблеми психології
творчості:** Збірник наукових праць / За ред. В.О. Моляко. – Т.12. –
43 А Вип.6. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 352 с.
ISBN 978-966-485-001-5

Збірник містить наукові праці з проблем загальної психології, зокрема психології творчості. Наукові статті адресовано викладачам психології та педагогіки вищих навчальних закладів, аспірантам, студентам, працівникам у галузі практичної психології, науковцям-психологам, іншим фахівцям чия діяльність пов'язана з проблемами обдарованості та творчості.

**УДК 159.928 +159.954 + 159.955
ББК 88.45**

ISBN 978-966-485-001-5

© Інститут психології імені
Г.С. Костюка АПН України, 2009.

ЗМІСТ

Моляко В.А. ТВОРЧЕСКОЕ ПОЭТИЧЕСКОЕ МИРОВОСПРИЯТИЕ	7
Алексеева Ю.А. СПЕЦИФІКА РОЗВИТКУ МОРАЛЬНОЇ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ПІДЛІТКІВ У ПРОЦЕСІ КОНСУЛЬТУВАННЯ.....	19
Бажанюк В.С. РЕАЛІЗАЦІЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ФОРМ І МЕТОДІВ НАВЧАННЯ ОБДАРОВАНОЇ МОЛОДІ	26
Біла І.М. СПРИЙМАННЯ ЯК ОСНОВА ТВОРЧОЇ КОНСТРУКТОРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ	33
Блавацька І.Є. ЗДІБНІСТЬ ДО ОПАНУВАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЯК ОБ'ЄКТ ТЕСТУВАННЯ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТА ЗАРУБІЖНІЙ ПСИХОЛОГІЇ.....	39
Ваганова Н.А. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙМАННЯ СТАРШИМИ ДОШКІЛЬНИКАМИ КАРТИН	46
Гудінова І.Л. АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИВЧЕННЯ ВІРТУАЛЬНОЇ ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ (БЛОГУ)	51
Денисюк А.С., Денисюк І.А., Кордунова Н.О. ВПЛИВ ОСОБЛИВОСТЕЙ ІНТЕЛЕКТУ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	59
Долженко В.В. ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ ОСОБИСТІСНОЇ РЕФЛЕКСІЇ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ	67
Загребельна О.О. ЗАГАЛЬНИЙ ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ	73
Загурська І.С. ЗВ'ЯЗОК РЕФЛЕКСІЇ І ПОКАЗНИКІВ САМООЦІНКИ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ	81
Ісаєва Є.С. ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ПЕРСПЕКТИВ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ХВОРОБИ	86

Каламаж Р.В. ПСИХОЛОГО-СОЦІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ПРОФЕСІЇ ТА ПРОФЕСІЙНА Я-КОНЦЕПЦІЯ ЮРИСТА	94
Карпенко Н.А. ГЕНЕЗИС РОЗУМІННЯ БАТЬКАМИ ПРОЯВІВ ОБДАРОВАНOSTІ У ДІТЕЙ	103
Кіричевська Е.В. ПРОБЛЕМНО-ЕВРИСТИЧНІ МЕТОДИ РОЗВ'ЯЗАННЯ ТВОРЧИХ ЗАДАЧ	110
Коваленко А.Б., Якимчук І.П. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ	118
Кожанова М.В. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ КОГНІТИВНОГО КОНФЛІКТУ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ХІРУРГІВ	125
Костюкова К.М. ДО ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ПОПУЛЯРНOSTІ У ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЇ	132
Костюченко О.В. РЕАЛІЗАЦІЯ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ ЯК РЕКРЕАЦІЙНА ПРОБЛЕМА	137
Кривопишина О.А. ЗДІБНОСТІ ДО ЛІТЕРАТУРНОЇ ТА МАТЕМАТИЧНОЇ ТВОРЧOSTІ ЯК ДВА РІЗНИХ ТИПИ ПРОСТОРОВОЇ ОБДАРОВАНOSTІ	143
Кунгурцева Л.В. ТРЕНІНГ ЛІДЕРСТВА ДЛЯ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ-СИРИТ	149
Лозова О.М. СПЕЦИФІКА РІЗНОМОДАЛЬНОЇ СЕМАНТИКИ В ЕТНІЧНІЙ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ	156
Макух О.І. ТЕОРЕТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ НАПРЯМКИ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕЖОВИХ СТАНІВ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	162
Медведева Н.В. РОЛЬ У ЯВІ В ХУДОЖНІЙ ТВОРЧOSTІ	170
Міщиха Л.П. ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ДО ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	177

Мутіліна Л.М. ПРОБЛЕМА ТРАНСФОРМАЦІЇ МОТИВАЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	184
Найдьонова Л.М. МЕТОДИКА ІМПЛІЦИТНОГО ВИМІРЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО НАСТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯН ЩОДО ЄДНОСТІ УКРАЇНИ.....	191
Олексієнко С.Б. ОПТИМІЗАЦІЯ ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ СПІВРОБІТНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ.....	199
Остафійчук Т.В. ОСОБИСТІСНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КРЕАТИВНОСТІ.....	205
Павлик Н.В. ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ВИКЛАДАЧІВ ГУМАНІТАРНОГО ПРОФІЛЮ ДО ТВОРЧОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	212
Петрус М.І. ПОДОЛАННЯ НЕГАТИВНИХ ФУНКЦІЙ СТЕРЕОТИПІВ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЛІКАРІВ ТЕРАПЕВТІВ.....	219
Плохих В.В. ФИЛОСОФСКИЕ И ЕСТЕСТВЕННОНАУЧНЫЕ ОСНОВАНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ВРЕМЕННОЙ РЕГУЛЯЦИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	226
Поклад І.М. КУЛЬТУРНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ ДО ТЕОРІЇ ТАНЦЮ	237
Полякова А.С. НАУЧНОЕ ТВОРЧЕСТВО ПСИХОЛОГА А.П. НЕЧАЕВА	245
Попіль М.І. ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ МЕДСЕСТЕР У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ	249
Портницька Н.Ф. ІНВЕНЦІЙНІ ДІЇ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ТВОРЧОСТІ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ	256
Рождественський А.А. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ ПРОЦЕСУ ЕМІГРАЦІЇ НА ПРИКЛАДІ РОСІЙСЬКИХ ЕМІГРАНТІВ В УКРАЇНІ.....	261

Савенкова І.І. ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЧАСОВИХ ХАРАКТЕРИСТИК У СУБ'ЄКТІВ З НЕФРОЛОГІЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ	267
Савиченко О.М. СТРАТЕГІАЛЬНА РЕГУЛЯЦІЯ РОЗВИТКУ СПОРТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ В УТРУДНЮЮЧИХ УМОВАХ	274
Сапрыгина Н.В. ОБРАЗ ТВОРЧЕСКОЙ ЛИЧНОСТИ СОВРЕМЕННОГО В «ПЕСНЕ ПРО КУПЦА КАЛАШНИКОВА» М.Ю. ЛЕРМОНТОВА	281
Седих К.В. ПСИХОЛОГІЧНА КОРЕКЦІЯ ТА ПСИХОТЕРАПІЯ ДІТЕЙ-ОРТОДОНТИЧНИХ ПАЦІЄНТІВ	287
Симоненко С.М., Грек О.М. ОСОБЛИВОСТІ РОЗРОБКИ КОМП'ЮТЕРНОГО ТРЕНІНГУ З РОЗВИТКУ ВІЗУАЛЬНОЇ КРЕАТИВНОСТІ	295
Сторож О.В. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ	304
Третьяк Т.М. ДО ПИТАННЯ ПРО ТВОРЧЕ СПРИЙМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ	312
Царькова О.С. РИТМ ЯК СУБ'ЄКТИВНЕ ВІДОБРАЖЕННЯ СУСПІЛЬНИХ НАСТРОЇВ ЗАСОБАМИ МУЗИКИ	319
Чернобровкіна В.А. ОСОБИСТІСНА СВОБОДА ЛЮДИНИ ЯК ВЛАСТИВІСТЬ ЇЇ МЕНТАЛЬНОЇ МОДЕЛІ СВІТУ	325
Шаповалов Б.Б. МОТИВАЦІЯ ДОСЯГНЕННЯ УСПІХУ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ СПОРТИВНОЇ ОБДАРОВАНOSTІ	334
Яланська С.П. ЛОГІКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТВОРЧОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ БІОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН	341
НАШІ АВТОРИ	348

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Статья посвящена теоретическому обоснованию основных направлений исследования творческого мышления. Проанализированы отличия в толковании понятия «творческое мышление» в зарубежной и отечественной психологии. Выделены тождественные понятия с понятием «творческое мышление». Раскрыты основные составляющие творческого мышления.

Ключевые слова: творческое мышление, продуктивное мышление, креативное мышление, дивергентное мышление, ассоциативное мышление, латеральное мышление, составляющие творческого мышления.

The article is dedicated to theoretical argumentation of the main tendencies of creative thinking studies. The differences of interpretation of «creative thinking» concepts in the native and foreign psychology have been analyzed. The identical concepts with the concept «creative thinking» have been determined. The basic components of the creative thinking have been defined.

Keywords: creative thinking, productive thinking, divergent thinking, associative thinking, lateral thinking, creative thinking components.

В сучасних трансформаційних суспільних процесах відбувається виживання особистості, яка прагне до успішної соціалізації із збереженням індивідуальності і творчих рис у власному житті. Соціальні зміни створюють різноманітні перепони на шляху особистості або ж навпаки стимулюють її до кардинальних змін, гнучких перевтілень із збереженням власної гідності і власних творчих переконань. У кожній особистості є вибір шляху до розвитку чи занепаду і зробити цей вибір допомагає їй внутрішній стержень, який пронизаний творчими ідеями і творчими можливостями. Ці творчі можливості завжди виникають і трансформуються в соціумі завдяки певному рівню розвитку творчого мислення.

Дослідження особистості в умовах трансформації суспільства пронизано в усіх наукових сферах, зокрема в сфері соціальної психології, де розрізняють соціетальний, соціально-психологічний і особистісний рівень соціалізації особистості в атмосфері суспільних змін (Г.М. Авер'янова, Н.М. Дембицька, В.В. Москаленко, В.Т. Циба). Дослідження особистості в контексті творчого розвитку переважно втілюється в сфері психології творчості (Н.І. Булка, О.І. Кульчицька, В.О. Моляко, Л.Г. Чорна). На даному науковому етапі розвитку творчої психології спостерігається використання різноманітних понять щодо розуміння творчості особистості, креативності, творчого мислення, креативного мислення тощо. І кожен раз зустрічаєшся з проблемою вдалого використання терміну при вираженій науковій позиції чи під час проведення важливого експерименту. Ціль нашої статті полягає в спробі розібратися і інтегрувати сучасні зарубіжні і вітчизняні підходи до розуміння «творчого мислення» в психологічній науці: 1) окреслити загальний підхід до проблеми «творчого мислення»; 2) виокремити тотожні поняття з поняттям «творчого мислення»; 3) виділити основні складові «творчого мислення».

Проблема виявлення творчого мислення охоплює великий спектр психологічних досліджень як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Слід зазначити вагомий внесок в аналізі цих досліджень вітчизняних науковців зокрема І.В. Воронюк, Н.М. Макаренко, В.О. Моляко, В.В. Рогозян та інші. Так, у своїх працях Л.А.Мойсеєнко розкрила теоретичні і експериментальні

дослідження мислення, які були пов'язані з пошуком науково-психологічних методів його творчої специфіки, цитуючи Я.О. Пономарьова, який висловився, що мислення завжди творче, воно виникає в ситуаціях задач, для розв'язання яких у суб'єкта немає готових засобів, тобто мислення людини не лише відображає світ, але й творить його, воно необхідне для пізнання існуючої реальності і для створення чогось нового, раніше невідомого [3, 12, 13].

Відповідно, мислення, як зазначає Л.А. Мойсеєнко, є предметом дослідження багатьох наук: філософії, соціології, логіки, фізіології, кібернетики, психології, педагогіки і т. д., проте специфіка психологічного вивчення мислення відрізняється від інших наук, так як психологія вивчає процес мислення конкретної людини і охоплює своїм аналізом той бік мислення, від якого абстрагуються теорія пізнання й логіка [12]. Також слід відзначити, що існують десятки психологічних підходів і теорій про природу і походження мислення (історичний, діяльнісний, генезисний, механістичний, телеологічний, цілісний, системний, особистісно-мотиваційний підходи, тощо) [4]. Детальний аналіз цих підходів відображений у працях Л.А. Мойсеєнко, Н.М. Макаренко, М.О. Моляко [2, 4, 7, 12, 15].

Дослідження творчого мислення в зарубіжній психології проводилося відомими психологічними школами і течіями, які пояснювали творче мислення у системі своїх концептуальних схем і понять. Серед них варто виділити Вюрцбургську школу (О.Зельц, О.Кольпе, К.Марбе); гештальтпсихологію (М.Вертгеймер, К.Дункер, В.Келер, К.Кофка, Н.Майер, Л.Секей); теорії бісоціацій мислення і біхевіоризм (У.Торндайк, Д.Уотсон, С.Холл); психоаналіз (З.Фрейд, К.Юнг); емпіричну суб'єктивну психологію, тощо [12].

Активні дослідження творчого мислення у вітчизняній психології протікають у двох напрямках, зазначає Л.А. Мойсеєнко: під керівництвом С.Л. Рубінштейна і під керівництвом О.М. Леонтьєва. Праці С.Л. Рубінштейна, Л.І. Анциферової, А.В. Брушлінського, О.М. Матюшкіна, К.О. Славської, Ю.А. Самаріна присвячені вивченню свідомої ланки у творчій діяльності. Вважаючи, що мислення виникає із проблемної ситуації і спрямоване на її розв'язання, автори роблять акцент на процесуальній стороні безперервної взаємодії суб'єкта з об'єктом [2, 4, 6, 7, 12, 15]. В свою чергу О.М. Леонтьєв, Я.О. Пономарьов, Ю.Б. Гіппенрейтер вивчали механізми догадки, поділяючи процес розв'язання творчих задач на два етапи: знаходження адекватного принципу розв'язання і його застосування. При цьому перший етап вважався найбільш творчим [2, 4, 6, 7, 12, 15, 18].

Слід відзначити важливий внесок і українських психологів у розробку теорії творчого мислення зокрема О.В. Губенка, А.Б. Коваленко, Г.С. Костюка, В.В.Клименка, О.І.Кульчицької І.Т.Кучерявого, С.Д.Максименка, В.О.Моляко, В.А.Роменця, М.Л.Смульсон [2, 4, 7, 11, 12, 15, 18].

Основний історичний розвиток проблематики творчого (креативного) мислення розглянула і інтегрувала Н.М.Макаренко, виділяючи три етапи розвитку: імпліцитний (з античності до кінця ХІХ ст.), під час якого формується уявлення про природу творчості, розглядаються основні закономірності процесів мислення, що відповідають принципам наукового детермінізму; експліцитний (кінець ХІХ – 80-ті рр. ХХ ст.), який складався з інкубаційного періоду розвитку творчості та номінаційного періоду, під час якого з'явився термін «креативність»; рефлексивний (90-ті рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст.), який пов'язаний з осмисленням та узагальненням результатів дослідження креативності, креативного мислення, перспектив розвитку [11].

Враховуючи інші дослідження, процес творчого мислення часто розглядають ще у феноменологічному, змістовому і структурному аспектах [11, 12, 13]. В свою чергу І.М. Семенов пропонує розглядати структуру творчого мислення у вигляді рівнів (особистісний, рефлексивний, предметний, операційний), що ієрархічно організовані [11, 12, 13, 16, 18]. Отже, історичний розвиток проблеми творчого мислення зазнав якісних змін і на даному етапі перебуває у інтегральній позиції поєднуючи в собі всі попередні відкриття, створюючи при цьому цілісну картину даного психічного явища.

Наступний аналіз буде торкатись розведення понять, які відображають поняття «*творче мислення*». Так, в психології творчості вживається поняття «*продуктивне (творче) мислення*» і «*репродуктивне (нетворче) мислення*». З цього приводу є ряд тверджень. Учені П.Блонський, О.М.Матюшкін, Н.Менчинська, Я.Пономарьов, О.Тихомиров та ін. розділяють мислення на два види: *продуктивне і репродуктивне* [7]. Умовою *продуктивного мислення* є наявність ситуацій, які сприяють усвідомленню потреби у відкритті нових знань та стимулюють високу активність суб'єкта. Новизна проблеми визначає своєрідність шляху її виконання: скачко-подібність, включення евристик, пошук проблем, тощо. У результаті *продуктивного мислення* відбувається формування психічних новоутворень – системи зв'язків, нових форм психічної саморегуляції, властивостей особистості, що характеризує крок у розумовому розвитку. Отже, *продуктивне мислення* характеризується високою новизною продукту, своєрідним процесом його створення й істотним впливом на розвиток особистості. Воно забезпечує реальний рух до нових знань [3, 7, 11]. В свою чергу З.І.Калмикова вважає, що у *продуктивному мисленні* вченого, який винаходить нові закони світу, і *продуктивному мисленні* учня, що відкриває будь-що для себе, існують ті ж самі загальні психологічні закономірності. Різними є умови пошуків і рівень мисленнєвої діяльності, що призводить до відкриття. Ступінь новизни, знань школяра, рівень його *продуктивного мислення* значно нижчий від вченого, вважає З.І.Калмикова. Тому мислення учня вважається *продуктивним*, а вищий ступінь розумової діяльності вченого, в результаті якої відкриваються принципово нові знання, *творчим*. *Репродуктивне мислення* має не менш важливе значення у творчій діяльності людини, завдяки йому здійснюється вирішення завдань знайомої суб'єкту структури. Наступний аналіз за Н.М. Макаренко, розкриває позицію А.В. Брушлинського, який виступає проти розподілу мисленнєвої діяльності на *репродуктивну і продуктивну*, вважаючи мислення завжди *творчим*, хоча творчий процес не може бути зведений до мислительного [11, 15].

В своїх дослідженнях Л.Н. Курчіков і І.М. Попова проблему критеріїв творчого мислення пов'язали з визначенням ознак, за допомогою яких можна розрізняти *творче і нетворче мислення*. Більш вірним, з їхньої точки зору, можна вважати підхід Дж.Пойа, який характеризує творчий рівень мислення за допомогою такого критерію, як створення засобів для розв'язування задач [9]. На основі даного критерію він розрізняє два види мислення – *творче і продуктивне*: „Мислення можна назвати *продуктивним*, якщо воно приводить до розв'язання даної конкретної задачі; мислення можна назвати *творчим*, якщо воно створює засоби для розв'язування майбутніх задач. Чим більша кількість і ширша різноманітність завдань, до яких можна застосувати створені засоби, тим вищий творчий рівень мислення”, зазначають Л.Н. Курчіков і І.М. Попова [9]. Автори також виокремлюють три типи мислення: *шаблонне, нешаблонне, продуктивне і творче*. *Шаблонне мислення* здатне вирішити поставлену перед

ним проблему звичайним загальноприйнятим способом. *Нешаблонне продуктивне мислення* здатне не лише вирішити проблему, але і ставити її, і знаходить цілий ряд способів її вирішення. *Творче мислення* проявляється не лише в умінні сформулювати проблему, але і в здатності досліджувати вже поставлену проблему з якоїсь нової, незвичайної точки зору [7, 9]. Дослідження О.І.Ніколаєвої торкаються поняття *стереотипного мислення*, стереотипного сприйняття і стереотипних вчинків – які складають основу щоденного життя. На її думку, якщо б щосекунди людині приводилось приймати творчі, нетривіальні рішення, навряд чи була можлива творчість як така, оскільки на неї не залишалось би часу. Стереотипність дій в буденних ситуаціях дозволяє скоротити час на стандартні вчинки і звільнити час для творчості. Парадоксальним чином *стереотипне мислення* складає основу і робить можливим нестереотипне. Проблема тільки в тому, що занадто мало людей користуються цим вільним часом для творчості [7].

Усі терміни типу «*творчого*» і «*репродуктивного*» мислення, на думку М.Л. Смульсон, є зайвими, оскільки мислення як діяльність і як процес – завжди самостійний пошук і відкриття людиною суттєво нового. З психологічної точки зору можна узагальнено розглядати і відкриття нового для конкретного індивіда, і відкриття нового для всього людства, оскільки нове, невідоме, шукане, яке відкриває людина в процесі мислення, є таким тільки відносно вихідних (попередніх) стадій мисленнєвого процесу, лише частково виводиться з них і завжди зберігає з ними генетичний зв'язок [18].

Також у своїх дослідженнях І.О. Морозова засвідчує, що автори багатьох досліджень проведених у США, розділяють точку зору Гізеліна, відповідно до якої визначення різниці між творчою й нетворчою діяльністю залишається зовсім суб'єктивною. Відповідно до даної точки зору, будь-яке мислення є пошук і відкриття істотно нового, тому немає підстав розділяти розумову діяльність на *репродуктивну й продуктивну* [6, 11, 17].

Дослідження В.В. Рогозян показали, що у творчому мисленні людини важливе значення мають як *продуктивний*, так і *репродуктивний компоненти*. Основою поділу є ступінь новизни продукту мислення суб'єкта порівняно з попередніми знаннями, його оригінальність, тому синонімами *продуктивного мислення* в науковій літературі є *творче*, евристичне, креативне. Щоб спонукати людину до виявлення творчого мислення, необхідно створити їй ситуацію, яку дослідники (Л.Анциферова, З.І. Калмикова, О.М. Матюшкін, О.К. Тихомиров) називають проблемною [11].

Отже, вище наведений аналіз дає підстави для ствердження, що *творче мислення* виступає синонімом продуктивного мислення, крім того, творче мислення включає в себе як продуктивну (нешаблонну продуктивну), так і репродуктивну (стереотипну, шаблонну) функцію створюючи щось нове спираючись на попередній досвід.

В інших дослідженнях поняття «*творче мислення*» ототожнюється з *креативним мисленням* або *дивергентним мисленням*, або в сукупності *дивергентне і конвергентне мислення*, або як «*асоціативне мислення*», або як «*латеральне мислення*».

Термін «*креативне мислення*» використовується в контексті прояву або характеристики креативності як такої (І.Н. Булка, Н.В. Дружинін, Е.Ландау, Н.М. Макаренко, Н.І. Пов'якель, О.Є. Тунік). Його почали використовувати з виникненням тестів креативності Дж.Гілфорда, П.Торренса, тому в тих наукових розробках де звучить поняття «*креативність*» по суті

використовують і термін «*креативне мислення*». Розуміння самої креативності присвячено досить багато досліджень, зокрема роботи І.В. Воронюк, Н.М. Макаренко, В.В. Рогозян повністю висвітлюють проблему креативності в сучасній психології творчості. Додаємо, що за визначенням у словнику, креативність – це здатність, або творча здібність, або риса особистості породжувати багато різноманітних оригінальних ідей в нерегламентованих умовах діяльності; креативність у вузькому значенні слова – це «*дивергентне мислення*» – «як вид мислення, який іде в різних напрямках», спрямований на пошук інноваційних шляхів, нестандартних ідей, в протигагу «*конвергентному мисленню*» – лінійному, логічному (дискурсивному) мисленню, яке передбачає одне-єдине правильне вирішення проблеми; креативність у широкому значенні – це творчі інтелектуальні здібності тощо (Ф.Баррон, М.Уаллах) [8, 10, 17, 19].

На думку С.Медніка, в творчому процесі присутні як *конвергентне*, так і *дивергентне мислення*. Він вважає, що чим із більш віддалених областей взяті елементи проблеми, тим більш креативним є процес її вирішення. Сутність творчого мислення, за С.Медніком, полягає у здібності переборювати стереотипи на кінцевому етапі мисленнєвого синтезу і в широті поля асоціацій [2, 5, 6]. В роботах Г.Айзенка спостерігається позиція, за якою асоціації і дивергенція трактуються як дві сторони однієї теорії креативного мислення [5].

Питання співвідношення *дивергентного* й *асоціативного креативного мислення* є недостатньо осмисленим, підкреслює Л.Я.Дорфман в своїх дослідженнях. Співіснування кількох ідей може бути основою і для їхньої дивергенції, і для їхніх асоціацій. Але співіснування декількох різних ідей, що приводить до зменшення їхньої зв'язності (дивергенція), і співіснування кількох ідей, що приводить до посилення їхньої пов'язаності (асоціація), взаємовиключають одна одну. З іншого боку, асоціації і дивергенцію можна розглядати як феномени, що виявляються на різних рівнях мислення. Можна припустити, наприклад, що дивергентні ідеї виявляються в поверхневих шарах мислення, а незвичайні асоціації, навпаки, зароджуються в більш глибоких шарах мислення. Більш того, можна думати, що дивергентні ідеї можуть бути фрагменти глибинних асоціацій. Останнє припускає, що дивергенція й асоціації не виключають, а навпаки, доповнюють одна одну і взаємозалежні між собою [5]. Взагалі, креативність, розмірковує Б.Д. Богоявленська, розкривається через дивергентність, вказуючи на певну подібність в мисленні людей з високими показниками креативності і людей з шизофренічними і афективними розладами [2, 5, 6]. З позиції Л.Я. Дорфмана *креативне мислення* і *дивергентне мислення* – поняття близькі, але не тотожні. Поняття дивергентного мислення слугує поясненням креативності мислення. Однак креативність мислення вивчається з позицій і інших пояснювальних схем, наприклад, як побічний продукт діяльності (Я.О. Пономарьов), інтелектуальна активність і творча здатність (Д.Б. Богоявленська), інвестиція (Дж.Стернберг) тощо [5].

Отже, Д.Б. Богоявленська і Л.Я. Дорфман прийшли до висновку, що *дивергентне мислення* не є синонімом *креативного мислення* не лише тому, що креативність можна вивчати і під іншими кутами зору. Адже й дивергентне мислення саме по собі не завжди є креативним. Дивергентне мислення може складатися з безлічі ідей, але кожна (або більша частина) з них може бути банальною. Втім, може бути і так, що кожна з дивергентних ідей є банальністю, а в сукупності вони продукують оригінальний творчий продукт [2, 5].

Важливим залишається розглянути ще поняття «*латеральне мислення*», яке запропонував Е.де Боно. Даний вид мислення детально розглянула

О.В. Пивоварова в своїх працях, ми лише підведемо підсумок нашого дослідження творчого мислення як такого. Отже, *латеральне мислення*, або вертикальне або «бокове мислення» – це процес обробки інформації на основі творчих здібностей та інтуїції, тобто це різновид творчого (креативного) мислення, складова процесу творчого мислення. Для творчості важливим є результат: новизна, оригінальність, тоді як для латерального мислення має значення процес роботи з наявною інформацією, ефективність результату. Нова ідея при латеральному мисленні повинна бути логічно обґрунтована на кінцевому етапі роботи, ідея повинна бути діюча, ефективна. *Латеральне мислення* не замінює логічного, а лише доповнює його. *Латеральне мислення* не є просто ще одним терміном дивергентного мислення (як його розуміє Дж.Гілфорд). Е. де Боно вказує на те, що *дивергентне мислення* є лише одним з аспектів *латерального мислення*. *Дивергентне мислення* передбачає безліч можливих варіантів рішення однієї проблеми, як і латеральне, але знаходження безлічі варіантів вирішення проблеми є всього лише одним з аспектів латерального мислення. *Латеральне мислення* включає аспекти, які є абсолютно логічними; воно може бути навіть конвергентним за своєю суттю [1, 14].

Аналіз літератури показав, що під *творчим мисленням* вчені розуміють: *продуктивне мислення* (Л.І. Анциферова, П.П. Блонський, А.Б. Брушлінський, А.Ф. Єсаулов, З.І. Калмикова, Т.В. Кудрявцев, Л.Н. Курчіков, В.А. Марков, О.М. Матюшкін, П.А. М'ясоїд, Я.О. Пономарьов, І.М. Попова, В.Н. Пушкін, В.В.Рогозян, М.Л.Смульсон, О.К.Тихомиров); *асоціативне мислення* (Г.Айзенк, А.М.Лук, П.А.Шеварьов, Л.І.Шрагіна, С.Меднік); *нешаблонне продуктивне мислення* (Л.Н.Курчіков І.М.Попова); *нестереотипне мислення* (О.І.Ніколаєва); *латеральне мислення* (Е.де Боно, О.В.Пивоварова); *дивергентне мислення* (Г.А. Айзенк, Г.Алдер, Ф.Вільямс, М.А. Воллах, Дж.Гілфорд, В.М. Дружинін, Н.А. Коган, А.Кроплей, О.І. Кульчицька, Е.Ландау, С.Мартіндале, С.Меднік, О.І. Ніколаєва, Н.І. Пов`якель, М.Ранко, Т.Рібо, А.Ротенберг, Дж.Стернберг, З.Спірмен, П.Торренс, Д.Фаско); *креативне мислення* (Н.І.Булка, Е.Ландау, Н.М. Макаренко, Н.І. Пов`якель, Н.І. Череповська, Л.І. Шрагіна); *креативне мислення* «=» *творче мислення* (Д.Б. Богоявленська, Л.Я. Дорфман, Н.М. Макаренко, М.Л. Смульсон); *творче мислення* «=» *дивергентне мислення* «=» *креативне мислення* (Г.А.Айзенк, Г.Алдер, Ф.Вільямс, Дж.Гілфорд, А.Г. Грецов, Е.Ландау, М.Ранко, П.Торренс, О.Є.Тунік); *дивергентне мислення* «=» *креативне мислення* (Дж.Стенберг); *творче мислення* «=» *творчість* «=» *креативність* (Г.Р. Шафікова, І.М. Киштимова, П.Торренс та інші).

Підводячи підсумки дослідження поняття «*творче мислення*» в психологічній науці слід звернутись і до наукових словників. Так, у вітчизняних словниках спостерігається таке тлумачення: *творче мислення* – це один із видів мислення, який характерний створенням суб'єктивно нового продукту і новоутвореннями в ході самої пізнавальної діяльності. Ці новоутворення торкаються мотивації, цілей, оцінок і суті. Творче мислення відрізняється від процесів застосування готових знань і вмінь, які є репродуктивним мисленням [8]. У зарубіжних словниках, зокрема А.Ребера, чітко спостерігається тенденція ототожнення творчого мислення з креативністю, яка в свою чергу ототожнюється з дивергентним мисленням.

Аналогічні теоретичні дослідження Н.М. Макаренко показали, що *креативне мислення* є синонімом «*творчого мислення*», тому, на її думку, розповсюджена позиція про продуктивність, творчий характер мислення призвела до відсутності у деяких психологічних словниках та підручниках

означення «творче мислення». Але її аналіз праць Д.Б. Завалишиної, Г.С. Костюка, В.О. Моляко та інших доводить: виділяти такий вид мислення доцільно. Крім того, розмірковує Н.М. Макаренко, потрібно розрізняти поняття «творче мислення» (як процес створення чогось нового на певних етапах); «продуктивне» (як наявність результату процесу мислення); «евристичне» (як специфічність розумового пошуку); «дивергентне» (як здатність генерувати велику кількість ідей з одного джерела інформації) [11]. Також дослідження В.В. Рогозяної підтвердили, що у вітчизняній психології, зокрема в радянській, поняття «креативності» розглядається як синонім поняття «творчість» (синонім *творче, евристичне, креативне мислення*). Чималий внесок в дослідження даного напрямку було зроблено завдяки фундаментальним працям Д.Б. Богоявленської, М.М. Гнатка, В.М. Дружиніна, О.М. Матюшкина, В.О. Моляко, В.В. Клименка, О.І. Кульчицької, Я.О. Пономарьова, В.В. Рибалки, Н.В. Хазратової, О.Л. Яковлевої, та інших психологів.

Отже, з огляду вище наведеного аналізу слід підвести підсумки щодо розуміння творчого мислення в науці. Так, *творче мислення* виступає синонімом *продуктивного, креативного, евристичного мислення*. При цьому *творче мислення* вміщує в собі як продуктивну (нешаблонну продуктивну, дивергентну, асоціативну), так і репродуктивну (стереотипну, шаблонну, конвергентну) функцію. Крім поняття «творче мислення» в психології використовується і поняття «латеральне мислення», яке схоже з творчим мисленням, але не тотожне йому. Звісно, даний інтегральний аналіз не є кінцевим висновком щодо розуміння «творчого мислення» і повністю об'єктивним в запропонованих функціях творчого мислення. Роботу в цьому напрямку необхідно продовжувати.

Слід підкреслити ще один важливий елемент в тому, що до творчого мислення крім мисленневих компонентів додають характерологічні якості, тощо. Виходячи із сталого і перевіреного розуміння *основних параметрів творчого мислення* або креативного мислення, або креативності за Дж. Гілфордом, (швидкість, гнучкість, оригінальність, деталізація мислення) автори вживають такі терміни як *компоненти* або *ознаки* творчого мислення (Дж. Стенберг, П.Е. Торренс); *основні параметри* дивергентного (творчого мислення) (Д.Б. Богоявленська, Ф. Вільямс, В.М. Дружинін, Н.І. Пов'якель); *показники*, або *фактори* творчого мислення (О.Є. Тунік); *інтелектуальна властивість* (М.О. Холодна); *основні риси*, які притаманні думкам і характеру талановитих людей (Р.М. Грановська), *типологічні характеристики* творчого мислення або *параметри* творчого мислення, або *головні детермінуючі фактори* процесу творчого мислення (Г. Алдер); *індивідуальні відмінності* мислення (С.Д. Максименко); *індекси* творчого мислення (С. Меднік); *параметри інтелектуальної діяльності* (Л.І. Шрагіна); *основні чинники* прояву креативності (О.І. Кульчицька); *творчі властивості* мислення (Р.А. Пономарьова); *характеристика основних якостей* мислення (Л.Б. Єрмолаєва-Томіна); *особливості* творчого мислення (Т. Вуджек); *творчі здібності* (Л.Г. Чорна); *основні ознаки* творчих здібностей (А. Богданова) тощо.

З таких варіантів пропозицій щодо розуміння *складових творчого мислення*, слід зауважити, що дослідники часто не розмежовують когнітивно-інтелектуальні творчі особливості мислення з особистісно-індивідуальними творчими особливостями мислення, або ж надають відповідний термін, який вміщує в собі два вище згаданих вида особливостей (чи факторів, чи чинників, чи параметрів, чи ознак тощо) мислення.

Підводячи загальні висновки слід підкреслити, що ми здійснили спробу проаналізувати основні теоретико-методологічні підходи до вивчення творчого мислення особистості. Згадали основні підходи і теорії про природу і походження мислення, вказали важливі напрямки і школи зарубіжних вчень, зазначили напрямки дослідження творчого мислення у вітчизняній психології, повідомили про основний історичний розвиток проблематики творчого мислення, за Н.М. Макаренко. Здійснили аналіз у розумінні поняття «творче мислення» на психологічній ниві, виокремили синоніми творчого мислення: продуктивне, креативне, евристичне мислення. Уточнили основні складові творчого мислення, які включають як когнітивно-інтелектуальні особливості мислення, так і особистісно-індивідуальні особливості мислення.

Відповідно до описаних підходів та опираючись на розуміння поняття „творче мислення” в контексті „продуктивне мислення” (Л.І. Анциферова, П.П. Блонський, А.Б. Брушлінський, Л.Б. Єрмолаєва-Томіна, А.Ф. Єсаулов, З.І. Калмикова, Т.В. Кудрявцев, Л.Н. Курчіков, В.А. Марков, О.М. Матюшкін, В.О. Моляко, Я.О. Пономарьов, І.М. Попова, В.Н. Пушкін, В.В. Рогозян, М.Л. Смульсон, О.К. Тихомиров) в контексті „креативне мислення” або „креативність” (Г. Айзенк, Г.Алдер, Д.Б. Богоявленська, Н.І.Булка, Ф.Вільямс, Дж.Гілфорд, Л.Я.Дорфман, Е.Ландау, М.Ранко, М.Л. Смульсон, О.Є. Тунік, П.Е.Торренста ін.), то „творче мислення” нами розуміється як один із видів мислення, який характерний створенням суб’єктивно нового продукту і новоутвореннями в ході самої пізнавальної діяльності; який завжди відкриває або прогнозує щось суттєво нове; який руйнує стереотипи й створює нові моделі, що відповідають необхідному майбутньому у всіх областях; який містить у собі й пізнання нових змістів буття, і пошук необхідних і нестандартних способів дій, і нових розумових операцій; який інтегрує в собі всі основні види пізнавального, оперативного мислення; який здатний знаходити „нові способи для передачі нового”, спрямованого на вдосконалення існуючого; який встановлює різноманітні зв’язки, комбінації, аналоги, реконструкції із багатьох можливостей, синтезуючи і пов’язуючи елементи новим оригінальним шляхом; і який виражається у таких когнітивно-інтелектуальних основних особливостях (параметрах, факторах, показниках, ознаках, чинниках, тощо) як швидкість (продуктивність), гнучкість, оригінальність, деталізація (розробленість) і при таких особистісно-індивідуальних характеристиках як: ризикованість, допитливість, складність, уява, розвинуте естетичне чуття, самодисциплінованість тощо.

Отже, як наголошує Л.Б.Єрмолаєва-Томіна, творче мислення починається з формування „творчої свідомості”, що містить у собі знання не тільки своїх, але й загальнолюдських необхідностей, уміння направити свою діяльність не тільки на себе, але й на інших, володіти навичками й операціями розумової діяльності, що руйнує стереотипи й створює нові моделі, що відповідають необхідному майбутньому у всіх областях [7].

ЛІТЕРАТУРА

1. Алдер Г. СҚ, или Мускулы творческого интеллекта / Гарри Алдер: Пер. с англ. С. Потапенко. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2004. – 496 с.
2. Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностей: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 320 с.
3. Воронюк І., Морев А. Дослідження конструктивного мислення школярів // Психолог. – 2005. – №15 (159). – С. 15-21.

4. Гиппенрейтер Ю.Б. Введение в общую психологию. – М.: ЧеРо, 1996. – 336 с.
5. Дорфман Л.Я. Дивергентное мышление в оппозиции к интеллекту и одаренности // Одаренность: раб. концепция: Мат-лы. I Межд.конф. (Самара, 1-3.10.2000). – М., 2002. – С. 164-169.
6. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. – СПб.: «Питер», 1999. – 368 с.
7. Ермолаева-Томина Л.Б. Психология художественного творчества: Учеб. пособие для вузов. – М.: Академический Проект, 2003. – 304 с.
8. Краткий психологический словарь / Сост. Л.А. Карпенко; Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Т. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1985. – 431 с.
9. Курчиков Л.Н. Попова И.М. Проблема критериев творческого мышления // Проблемы творчества: категории эвристики: Тезы докладов к научно-теоретической конференции, 1-2 ноября 1985 г.(г. Юрмала). – Рига: ЛатНИИИТИ. – 1985. – С. 64-66.
10. Ландау Э. Одаренность требует мужества: Психологическое сопровождение одаренного ребенка: Пер. с нем. А.П. Голубева – М.: “Академия”, 2002. – 144 с.
11. Макаренко М.Н. Психологічні чинники розвитку креативного мислення майбутніх практичних психологів: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / М.Н. Макаренко. – К., 2008.
12. Мойсеєнко Л.А. Психологія творчого математичного мислення. – Івано-Франківськ: Факел, 2003. – 481 с.
13. Моляко В.О. Психологічна теорія творчості // Обд. дитина. – 2004. – №6. – С. 2-9.
14. Пивоварова О.В. Методи розвитку творчого мислення // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – №2. – С. 52-54.
15. Пов'якель Н.І. Творчий потенціал професійного мислення психолога – практика // Обдарована дитина. – 2007. – №7. – С. 30-38.
16. Семенов И.М. Тенденции психологического изучения развития мышления и познавательной активности // Гуманизация образования. – 1995. – №1. – С. 69-75.
17. Словар психолога – практика / Сост. С. Ю. Головин. – М.: Харвест, 2001. – 976 с.
18. Смутьсон М.Л. Психологія розвитку інтелекту. – К.: Нора-Друк, 2003. – 298 с.
19. Туник Е.Е. Модифицированные креативные тесты Вильямса. – СПб.: Речь, 2003. – 96 с.

Третяк Т.М. (м. Київ)

ДО ПИТАННЯ ПРО ТВОРЧЕ СПРИЙМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ

Анализируются психологические теории восприятия. Рассматриваются проявления творческого восприятия в процессе решения задачи.

Ключевые слова: *восприятие, творческое восприятие, процесс решения задачи.*

The psychological theories of perception are analyzed. The demonstrations of creative perception in the process of the task decision are considered.

Keywords: *perception, creative perception, process of the task decision.*

Найбільш видатні представники асоціативної теорії сприйняття, німецькі вчені І.Мюллер, Е.Мах, Г.Гельмгольц, Е.Герінг, В.Вундт, Г.Е.Мюллер і американський психолог Е.Б.Титченер вважали сприйманий людиною образ складним поєднанням відчуттів, а самі відчуття – «усвідомлюваним станом органу відчуття, підданого впливу ізольованого зовнішнього подразника». Грунтуючись на принципах специфічності енергій органів відчуттів і рецепторній концепції відчуттів, асоціативна теорія пояснювала об'єднання відчуттів у сприйняття шляхом асоціацій за суміжністю чи за подібністю, що і визначало домінуючу роль минулого досвіду у функціонуванні сприймання. В.Вундт та Г.Гельмгольц наголошували також на важливості внутрішньої активності суб'єкта у вигляді вольової аперцепції в об'єднанні відчуттів у сприйняття.

Наукове видання

АКТУ АЛЬНІПРОБЛЕМИ
ПСИХОЛОГІЇ

Том 12

ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ ТВОРЧОСТІ

Випуск 6

Збірник наукових праць
За редакцією В.О. Моляко

Друкується в авторській редакції з оригінал-макетів авторів.
Редколегія не завжди поділяє погляди авторів статей.
За достовірність викладених фактів відповідальність несе автор.

Надруковано з оригінал-макета авторів

Підписано до друку Формат 60x90/16. У м. друк. арк. 18.0.
Обл. вид. арк. 22.0. Друк різнографічний.
Гарнітура Times New Roman. Зам. 306. Наклад 100.

Видавництво Житомирського державного університету імені Івана Франка
Свідоцтво про державну реєстрацію:
серія ЖТ №10 від 07.12.04 р.
м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40
електронна пошта (E-mail): zu@zu.edu.ua